

Perspektywy dalszej ochrony dębów rogalińskich

Dużą atrakcję przyrodniczą pradolinnego krajobrazu Warty stanowi szeroka, płaska terasa zalewowa z olbrzymimi starymi drzewami. Po wschodniej i zachodniej stronie rzeki, od Świątnik i Baranowa w górę, po Rogalinek i Sowiniec w dół rzeki występuje duże zgrupowanie dębów, szczegółowo opisanych w bogatej literaturze (m. in. Iwanowski i in. 1966, Kasprzak, Pniewski 1978, Kaczmarek 1992). Na łąkach na terasie zalewowej, na gruntach ornych, wśród zabudowań, przy drogach oraz na terenie zespołu pałacowo-parkowego w Rogalinie rosną, pojedynczo lub w skupieniach, stare dęby (głównie dęby szypułkowe *Quercus robur* oraz nieliczne dęby bezszypułkowe *Q. sessilis*). W notatce z 1904 r. o dębach koło Rogalina wymieniono 400—500 dębów. Autor, niemiecki przyrodnik dr F. Pfuhl, wspomina o zabiegach ochronnych podejmowanych dla ratowania dębów w parku pałacowym w Rogalinie na polecenie właściciela Edwarda hr. Raczynskiego oraz o uszkodzaniu tych drzew przez żerującego na dębach kozioroga dębosza *Cerambyx cerdo*. Inwentaryzacja sprzed 1938 r. wykazała z okolic Rogalina około 660 dębów, natomiast w wyniku kolejnych inwentaryzacji dębów, wykonanych w latach 1947—1948, 1957 i 1963, wymieniono 780—950 dębów. Ostatnia inwentaryzacja, przeprowadzona w 1991 r. przez zespół pod kierunkiem prof. Stanisława Króla z Akademii Rolniczej w Poznaniu (Król 1993), wykazała występowanie na terasie zalewowej Warty koło Rogalina 1453 dęby. Stwierdzono m. in., że przeważająca liczba drzew (83%) ma pnie o dobrym i bardzo dobrym stanie zdrowotnym, zaledwie 14% drzew jest osłabiona, a tylko 3% (44 drzewa) martwa. Wykonane pomiary dendrometryczne wykazały także, że w ciągu ostatnich 30 lat dęby na rogalińskich łęgach nadwarciańskich zwiększyły obwód pnia o około 55 cm. Róż-

nice między danymi poszczególnych inwentaryzacji są głównie wynikiem odmiennego, na ogół trudnego obecnie do ustalenia, zasięgu terytorialnego przeprowadzonych inwentaryzacji. Część dębów (954 drzewa), rosnących po obu stronach Warty na terasie zalewowej, w parku pałacowym w Rogalinie, wśród zabudowań, przy drogach, w lesie i na polach uprawnych chroniona jest co najmniej od 1948 r. jako pomniki przyrody (I w a n o w s k i i in. 1966), a drzewa najbardziej znane w parku („Lech”, „Czech” i „Rus”) wpisane są także do rejestru zabytków woj. poznańskiego. Ochroną prawną, poza parkiem pałacowym oraz jego strefą ochrony konserwatorskiej, nie są jednak do dzisiaj objęte wszystkie tereny w okolicach Rogalina, na których występują dęby. Z zachowanych dokumentów w archiwum Woj. Konserwatora Przyrody w Poznaniu nie wynika poza tym dokładnie, które właściwie z dębów rosnących w okolicach Rogalina zostały uznane za pomniki przyrody. Niezbyt dokładna inwentaryzacja oraz brak dokładnej mapy z rozmieszczeniem chronionych obiektów uniemożliwiają taką szczegółową identyfikację obiektów chronionych wśród wszystkich dębów. Biorąc pod uwagę wyniki inwentaryzacji z 1991 r. należy przyjąć, że jako pomnik przyrody chroniona jest cała populacja dębów (1453, w tym 44 drzewa martwe; obwody pni 200—950 cm) występujących w okolicach Rogalina na powierzchni określonej na mapie, która stanowi załącznik do inwentaryzacji znajdującej się w archiwum Wojewódzkiego Konserwatora Przyrody. Sprawa ta wymaga, moim zdaniem, formalnego uregulowania pod względem prawnym i przeprowadzenia nowelizacji stosownych przepisów w kolejnym rozporządzeniu Wojewody Poznańskiego.

Istniejąca sytuacja prawna związana z ochroną tych drzew oraz zachodzące przekształcenia własnościowe terenów rolniczych stworzyły obecnie zupełnie nowe warunki związane z dalszymi możliwościami ochrony dębów rogalinских. Agencja Własności Rolnej Skarbu Państwa Oddział Terenowy w Poznaniu w dniu 2.03.1993 r. podała do publicznej wiadomości, że ogłosiła przetarg pisemny ofert na dzierżawę nieruchomości przejętych do Zasobu Własności Skarbu Państwa pochodzących ze zlikwidowanego Kombinatu PGR w Kórniku. Przedmiotem przetargu był zespół nieruchomości rolnych Rogalin—Głuszyna Leśna, stanowiących całość gospodarczą o ogólnej powierzchni 901,30 ha (w tym: użytki rolne 821,10 ha; klasa gleb II—VI). W skład przedmiotowego Zakładu Rogalin wchodził także kompleks łąk nadwarciańskich (część

tzw. łągów rogałińskich). Stare dęby występują na terenie łąk na terasie zalewowej, na gruntach ornych oraz wśród zabudowań i przy drogach Zakładu Rogalin. W wyniku negocjacji podczas przetargu wymienione wyżej tereny wydzierżawione zostały na 30 lat Fundacji im. Raczyńskich przy Muzeum Narodowym w Poznaniu. Fundacja stała się więc dzierżawcą nie tylko terenów rolnych przeznaczonych bezpośrednio dla celów produkcyjnych, ale także obszaru bardzo wartościowego pod względem przyrodniczym, jakim jest część kompleksu łąk nadwarciańskich. Dla jego ochrony, wobec nowej sytuacji prawnej związanej z dzierżawą tego obszaru, nie jest więc obojętne, jakie działania gospodarcze zostaną tutaj podjęte (Kasprzak 1993).

Możliwości prawnej ochrony terenów łągowych k. Rogalina

Ochrona rezerwatowa łągów jako część Wielkopolskiego Parku Narodowego. Od około 30 lat wysuwane są postulaty, aby krajobraz łągów nadwarciańskich w okolicach Rogalina został objęty skuteczną ochroną prawną w celu zachowania całości unikalnego krajobrazu doliny Warty. W tym celu planowano utworzenie rezerwatu krajobrazowego „Dęby Rogalińskie” o powierzchni około 400 ha, który miałby obejmować ochroną odcinek terasy zalewowej Warty z krawędzią wysoczyzny morenowej. Nigdy nie podjęte zostały jednak jakiegokolwiek działania projektowe, organizacyjne i prawno-administracyjne, które doprowadziłyby do utworzenia: rezerwatu, parku krajobrazowego lub obszaru chronionego krajobrazu. Poważne szanse prawnej ochrony obszarów łąk nadwarciańskich koło Rogalina stworzył dopiero plan przestrzennego zagospodarowania Wielkopolskiego Parku Narodowego (WPN) (Pawuła 1988, Kasprzak 1990). W latach 1976—1977 na zlecenie Zarządu WPN został opracowany w Zakładzie Studyjno-Projektowym Politechniki Poznańskiej plan zagospodarowania przestrzennego WPN wraz z otuliną w skali 1 : 25 000 (akceptacja Głównego Architekta Wojewódzkiego w 1978 r.). Następnie w latach 1978—1983 na zlecenie Wojewódzkiego Biura Planowania Przestrzennego w Poznaniu opracowano plan zagospodarowania przestrzennego WPN w skali 1 : 10 000, który został uzgodniony m. in. z Ministerstwem Leśnictwa i Przemysłu Drzewnego oraz Ministerstwem Administracji i Gospodarki Przestrzennej, po uprzednim pozytywnym zaopiniowaniu przez

Zarząd i Radę WPN, Państwową Radę Ochrony Przyrody, Głównego Architekta Wojewódzkiego oraz gminy i miasta w obszarze rozwoju przestrzennego WPN. Plan, składający się z planszy podstawowej pt. „Plan zagospodarowania przestrzennego Wielkopolskiego Parku Narodowego w skali 1 : 10 000 — ustalenia realizacyjne z perspektywą do 2000 roku”, w granicach jego poszerzenia, oraz tekst planu uchwalony został przez Wojewódzką Radę Narodową w dniu 10.12.1987 r. (Dz. Urzęd. Woj. Poznańskiego z 1988, nr 1, poz. 2). Zgodnie z zasadami i trybem sporządzania, uzgadniania i zatwierdzania miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego (M.P. z 1976 r., nr 24, poz. 114), plan zagospodarowania przestrzennego WPN:

a) ustala zasady i kierunki rozwoju stref rezerwatowych,
b) zabezpiecza niezbędne strefy ochronne w kolejnych fazach przekształceń przestrzennych, perspektywicznych i kierunkowych (w latach 1985—2000—2020),

c) określa zakres i problematykę zagospodarowania terenów w granicach rozwojowych, na które składają się:

- tereny istniejącego parku wyznaczone na podstawie rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 16.04.1957 r. o utworzeniu WPN (Dz.U. nr 24, poz. 114) (tereny rezerwatowe i strefa ochronna o łącznej powierzchni 9800 ha),
- tereny projektowanego poszerzenia (tereny rezerwatowe i międzyrezerwatowe o łącznej powierzchni 20 400 ha), dla których do czasu nowelizacji rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 16.04.1957 r. o utworzeniu WPN decyzje planistyczne mają charakter kierunkowy.

Plan określa więc zasady rozwoju przestrzennego WPN do 2000 r. w obecnych i poszerzonych granicach, stanowiąc jednocześnie zbiór ustaleń do sukcesywnego wdrażania poprzez plany miejscowe gmin sporządzane, rozpatrywane i uchwalane w trybie odrębnym. W 1993 r. plan zagospodarowania przestrzennego WPN został na wniosek Głównego Architekta Wojewódzkiego w Poznaniu oceniony pod względem aktualności (Wojewódzkie Biuro Planowania Przestrzennego w Poznaniu, protokół aktualności z dnia 15.01.1993 r.). Komisja opiniująca plan uznała jego aktualność oraz wskazała na konieczność sporządzenia planu ochrony parku wraz z otuliną, wystąpienie do Urzędu Rady Ministrów z wnioskiem o poszerzenie jego zasięgu terytorialnego oraz zinventaryzowanie występującej na terenie parku samowoli budowlanej. Obowiązujący do końca 1994 r. plan zagospodarowania przestrzennego WPN określa jednoznacznie, że łągi nadwarciańskie wchodzą w granicach

rozwojowych WPN w skład strefy rezerwatowej jako ścisły rezerwat krajobrazowy „Nadwarciańskie Łęgi” (pow. ok. 15 ha) oraz jako rezerваты częściowe łąkowo-bagiennie (pow. 815 ha) i obejmują:

a) dolinę Warty w rejonie wsi Krajkowo-Jaszkowo — ochrona zbiorowisk łąkowych, roślinności wodnej i szuwarowej, muraw kserotermicznych oraz zarośli wierzbowych,

b) Rogalinek i Rogalin w dolinie Warty — ochrona dębów, starorzeczy oraz zbiorowisk roślinności łąkowej, wodnej oraz szuwarowej i zarośli wierzbowych.

Zgodnie więc z planem zagospodarowania przestrzennego WPN tereny łąk nadwarciańskich, dzierżawione obecnie w znacznej części przez Fundację im. Raczyńskich przy Muzeum Narodowym w Poznaniu, przewidziane były do włączenia w skład terenów WPN. Już obecnie jakiegokolwiek działania gospodarcze winny więc być dostosowane do wymogów ochronnych parku narodowego. Rada Naukowa WPN określiła etapy prac zmierzających do powiększenia powierzchni parku (protokół z posiedzenia Rady Naukowej WPN z dnia 27.04.1993 r.). Etap pierwszy zakładał szybkie m. in. przejęcie przez park właśnie łągów rogalińskich i rezerwatu przyrody „Krajkowo”. Proponowana przez Dyrektora Wydziału Ochrony Środowiska Urzędu Wojewódzkiego w Poznaniu na posiedzeniu w sprawie realizacji programu ochrony środowiska w woj. poznańskim, które odbyło się w Urzędzie Wojewódzkim w Poznaniu w dniu 10.05.1993 r. etapowość powiększenia terytorium WPN, zakładająca dopiero w drugiej kolejności (po 2000 roku) włączenie łągów rogalińskich w jego skład, jest błędna pod względem merytorycznym i niczym nie uzasadniona. Wynikała głównie z braku znajomości problematyki i zakresu prac związanych z realizacją planu zagospodarowania przestrzennego WPN. Słusznie więc Rada Naukowa WPN nie zaakceptowała tej propozycji, ponieważ nie jest obecnie pożądane zwleknięcie z przyłączeniem do parku tak cennych przyrodniczo obszarów dopiero w latach 2000—2010. Prace związane z poszerzeniem powierzchni parku muszą być obecnie przyspieszane, a nie opóźniane, jak to zaproponowano. W 1995 r. zaniechano jednak wszelkich działań zmierzających do powiększenia powierzchni WPN. Przeprowadzono jedynie korektę dotychczasowych granic parku i jego otuliny wraz z ich zapisem w układzie geodezyjnym dla potrzeb nowelizacji rozporządzenia o utworzeniu WPN, którego projekt — po zaopiniowaniu przez gminy wchodzące w skład WPN — przedstawiono Ministrowi Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa. Możliwości

i potrzeby powiększenia WPN określone zostaną dopiero w planie ochrony, prace nad którym rozpoczną się w końcu 1995 r. Praktycznie więc ewentualne włączenie łągów rogalińskich w granice WPN odsunięte zostało obecnie w bliżej nieokreślonej przeszłości.

Ochrona indywidualna. Procedura prawna związana z włączeniem określonych terenów w skład parku narodowego lub parku krajobrazowego jest bardzo długotrwała, wymagająca wielu uzgodnień, zwłaszcza z miejscowymi samorządami oraz właścicielami, zarządcami i dzierżawcami gruntów. Obecnie istnieją możliwości stosunkowo szybkiego objęcia przedmiotowego terenu ochroną prawną, jeśli wykorzystamy przepisy ustawy o ochronie przyrody z dnia 16.10.1991 r. (Dz.U. nr 114, poz. 492), dotyczące wprowadzania ochrony indywidualnej, np. w drodze uznania określonych obszarów za **użytek ekologiczny lub zespół przyrodniczo-krajobrazowy** (art. 13, ust. 1, pkt 6, lit. c, d cytowanej ustawy).

Wprowadzanie tych form ochrony przyrody następować może:

a) w drodze rozporządzenia wojewody, wykonującego zadania terenowego organu rządowej administracji ogólnej w zakresie ochrony przyrody, które określi nazwę obiektu, jego położenie oraz ograniczenia, zakazy i nakazy (art. 32);

b) w drodze uchwały rady gminy (w tym przypadku Rady Gminy Mosina), które może wprowadzać niektóre formy ochrony przyrody (obszary chronionego krajobrazu i ochrona indywidualna), jeżeli form tych nie wprowadziły organy ochrony przyrody, a więc w omawianym przypadku Wojewoda Poznański (art. 34).

Z tych prawnych możliwości skorzystała Rada Gminy Mosina, która na mocy swej uchwały utworzyła na terenie łągów rogalińskich zespół przyrodniczo-krajobrazowy (Uchwała Nr XLV/237/94 Rady Gminy Mosina z dnia 16 marca 1994 r. w sprawie: utworzenia Zespołu Przyrodniczo-Krajobrazowego na terenie łągów rogalińskich — Dz. Urzędowy Woj. Pozn. z 1994 r., nr 5, poz. 51). Zespół obejmuje obszar o powierzchni 178,39 ha, stanowiący własność Skarbu Państwa. Realizację celów ochronnych na terenie o dużych wartościach przyrodniczych, krajobrazowych i naukowo-dydaktycznych umożliwi plan ochrony i zagospodarowania przestrzennego, które zostaną opracowane do końca 1995 r.

Wprowadzanie ochrony na mocy uchwały rady gminy, która może być później powtórzona w rozporządzeniu wojewody, powoduje, co jest b. ważne, zaangażowanie się lokalnego

samorządu w sprawie ochrony zasobów przyrody na własnym terenie, wynikającego z dużej świadomości ekologicznej i przyjmowanej odpowiedzialności za stan ochrony przyrody na jej terenie. Objęcie ochroną indywidualną łągów rogalińskich ma oczywiście mniejszą rangę w porównaniu z włączeniem tych obszarów w granice parku narodowego, ze względu na odmienny reżim ochronny.

Wspomnieć także należy, że wysuwane są obecnie sugestie utworzenia w dolinie Warty między Rogalinkiem a Śremem parku krajobrazowego, w skład którego weszłyby także łągi rogalińskie. Miałyby to być pewnego rodzaju rekompensata za niewłączenie łągów w granice WPN. Brak jednak obecnie szczegółowej analizy tego problemu, zarówno pod względem działań ochronnych, jak i prowadzonej na tym obszarze gospodarki.

Możliwości i konieczność obecnych działań ochronnych

Przejęcie części łągów rogalińskich w formie dzierżawy przez Fundację im. Raczyńskich przy Muzeum Narodowym w Poznaniu (Majątek Rogalin sp. z o.o.), zainteresowaną ochroną całości krajobrazu w otoczeniu zespołu parkowo-pałacowego w Rogalinie (nr rejestru zabytków: 85/A/65; nr ewidencyjny w Zespole Ochrony i Konserwacji Zespołów Pałacowo-Ogrodowych: 4706), stworzyło bardzo sprzyjającą sytuację dla ochrony tego obszaru. Oddaliło tym samym niekorzystną z punktu widzenia ochrony przyrody możliwość przekazania, wydzierżawienia lub sprzedaży tego terenu jednostkom nie zainteresowanym ochroną przyrody lub zainteresowanym nią w sposób niezgodny z ustaleniami planu zagospodarowania przestrzennego WPN (np. Wielkopolskie Przedsiębiorstwo Przemysłu Ziemiaczanego Spółka Akcyjna w Luboniu, Komisja Ochrony Środowiska Kongresu Polonii Amerykańskiej, Fundacja „Biblioteka Ekologiczna” w Poznaniu). Świadczy także o bardzo pozytywnej działalności Agencji Własności Rolnej Skarbu Państwa Oddział Terenowy w Poznaniu, która kieruje się w postępowaniu nie tylko względami czysto komercyjnymi, ale także uwarunkowaniami innego typu, w tym przypadku historycznymi, przyrodniczymi i przestrzennymi.

Nadrzędność planu przestrzennego zagospodarowania WPN wynika z dominującej funkcji ochrony przyrody i funkcji ochrony środowiska w szerokim ujęciu nad innymi kierunkami działalności w przestrzeni. Przedłużający się tryb prakty-

cznej realizacji ustaleń planu stwarza jednak coraz poważniejsze zagrożenia degradacji środowiska na obszarach planowanych do włączenia w granice parku narodowego. Dotyczy to także łągów rogalińskich, które już obecnie, bez czekania na realizację ustaleń planu zagospodarowania przestrzennego WPN, należy objąć ochroną prawną na mocy nowej ustawy o ochronie przyrody. Możliwe są tutaj do przyjęcia następujące warianty postępowania:

Działania gospodarcze na terenie łągów muszą być dostosowane do wymagań ochronnych związanych z zachowaniem występujących na tym terenie ekosystemów (np. dostosowanie terminów koszenia łąk do okresów lęgowych ptaków). Bez względu na formę ochrony prawnej tereny te na przykład nie mogą być zanieczyszczone poprzez nielegalne zrzuty ścieków i składowanie odpadów komunalnych i przemysłowych, traktowane jako miejsce dogodnych inwestycji, wypalane lub niszczone na jakikolwiek inny sposób. Obowiązek zapobiegania takiemu postępowaniu na tym terenie spoczywa obecnie na Fundacji im. Raczyńskich przy Muzeum Narodowym w Poznaniu. Łęgi mogą być udostępniane na cele turystyczne, np. poprzez okresowo — ze względu na tereny łągowe — otwierane szlaki turystyczne i ścieżki dydaktyczne. Niezbędne jest opracowanie oddzielnego programu ochrony terenów łągowych z uwzględnieniem sposobu użytkowania gospodarczego ekosystemów trawiastych w powiązaniu z zabiegami ochronnymi, zwracającą także uwagę na ich możliwości wykorzystania turystycznego i dydaktycznego w powiązaniu z całością dzierżawionych terenów rolniczych oraz historycznym zespołem parkowo-pałacowym w Rogalinie.

SUMMARY

Perspectives for future conservation of Rogalin oaks

Old oaks in Rogalin surroundings protected as monuments of nature grow on the area which, except the palace park, is not protected by law. Situation connected with those trees protection and changes in ownership structure of agricultural land, created completely new situation as to the further possibilities for Rogalin oaks preservation. Areas, on which major number of oaks grow have been rented as agricultural productive farm to Raczyński Foundation at the National Museum in Poznań. For protection of those areas, facing the

new low situation, it makes a difference what kind of activities will be undertaken. Rogalin forests with oaks have been planned to be included into Wielkopolski National Park according to the plan of spatial management within the plan of future enlarging the area of the park. As the low procedure concerning the park area enlarging lasts long the presently undertaken activities aim at individual protection of that area by local authorities.

PIŚMIENNICTWO

Denisiuk Z., Szoszkiewicz J. 1963. *W sprawie ochrony zabytkowych dębów w Rogalinie i występującej tam roślinności*. *Chrońmy Przyr. Ojcz.* 19, 4: 10—21.

Iwanowski C., Łuczak Z., Mikstacki B. 1966. *Przeгляд wielkopolskich zabytków przyrody*. PWRiL, ss. 424, Warszawa.

Kaczmarek A. 1992. *Dęby w Rogalinie — żywe pomniki dziejów*. *Chrońmy Przyr. Ojcz.* 48, 2: 70—71.

Kasprzak K. 1990. *Ochrona przyrody w Wielkopolsce*. *Kronika Wielkopolski* 3 (52) (za 1989 r.): 13—44.

Kasprzak K. 1993. *Opinia dotycząca prowadzenia działań z zakresu ochrony przyrody na obszarze łęgów rogańskich wchodzących w skład Zakładu Rolnego Rogalin*. Mpis, Fundacja im. Raczyńskich przy Muzeum Narodowym w Poznaniu.

Kasprzak K., Pniewski Z. 1978. *O ochronę terasy zalewowej rzeki Warty koło Rogalina*. *Chrońmy Przyr. Ojcz.* 34, 4: 33—41.

Król S., Antkowiak W., Bednorz L., Szczepanik-Jańszek M. 1993. *Dęby rogańskie, ich stan obecny i perspektywy ochrony*. *Przeгляд Przyr.* 4, 3: 91—94.

Pawuła R. 1988. *Projektowanie rozwoju przestrzennego Wielkopolskiego Parku Narodowego*. W: *Wielkopolski Park Narodowy. Problemy ochrony i kształtowania środowiska przyrodniczego* (red. I. Dąmbaska, S. Bałazy, R. Pawuła). PTPN, Wyd. Mat.-Przyr., Prace Monograficzne nad Przyrodą WPN pod Poznaniem 6: 183—213.